

Ak tam

3

bap

ÝERINE ÝETIRIJI
PUDAK

PREZIDENTLIK WEKILÇILIKLERI

*«Ýerine ýetiriji hökümetiň
başlygy özüniň ähli
wekilçiligini halkdan alýar.»
– Awraam Linkolnyň
prezidentlik wezipesine
eýe bolanda ilkinji
dabaraly çykyşyndan,
1861-nji ýyl.*

Haçanda Ýewropanyň esasy döwletleriniň ählisinde nesilden-nesle geçýän monarhlaryň bar wagtynda iş möhleti çäklendirilen prezident wezipesini döretmek pikiriniň ýüze çykmagy täzelik bolupdy. 1787-nji ýylda kabul edilen konstitusiýa prezidente ýerine ýetirijilik häkimligi berýärdi we şu güne çenli ol oňa goldaw bolup gelýär. Şeýle-de ol (Konstitusiýa) prezident aradan çykanda, işden el çekende ýa-da ukypsyzlygy ýüze çykanda, prezidentligi alyp barar ýaly wise-prezidenti saýlamaklygy göz önüne tutýar. Konstitusiýada prezidentiň borçlary we häkimi barada jikme-jik görkezilen hem bolsa, ol wise-prezidente, prezidentiň kabinetiniň 14 adamdan ybarat (oňa federal gulluklarynyň ýolbaşçylary hem girýär) agzalaryna we beýleki federal häkimlerine anyk ýerine ýetirijilik häkimetiniň wekilçiligine ygtyýar bermeýär.

Güýçli unitar prezidentligiň döredilmegi Konstitusion Konwentde käbir agzalalygyň çesmesi boldy. Bir topar döwletlerde birnäçe agzalardan ybarat bolan ýerine ýetiriji geňeşleriň tejribesi bardy. Bu ugur birnäçe ýyllaryň dowamy Şweýsariýalyklar tarapyndan ep-esli wagtlap üstünlikli ulanyldy. Benjamin Franklin Birleşen Ştatlarynda-da şoňa meňzeş düzgüniň girizilmegini talap etdi. Onsoň hem, aglaba wekiller inlis monarhiýasynyň elindäki häkimlik güýjünden entegem ejir çekensoňlar, aňrybir güýçli prezident dolandyrylyşygyny islemeýärdiler. Muňa garamazdan çäklendirmeleriň we deňagramlylygyň çäginde hereket edýän ýeke-täk prezident dolandyrylyşygy üstün çykdy.

Konstitusiýada görkezilen talaplara görä, her bir ABS-da doglan we ýaşy 35-e

ýeten amerikan raýaty ABS-nyň prezidenti bolup biler, Prezidentiň wezipesine kandidatlar prezident saýlawlaryndan birnäçe aý ön syýasy partiýalar tarapyndan saýlanýarlar. Saýlawlar dört ýyldan bir gezek (galyndysyz dörde bölünýän ýyllarda) noýabr aýynyň birinji duşenbesinden soň gelýän sişenbede geçirilýär. Konstitusiýanyň 1951-nji ýylda kabul edilen Düzedişi prezidentiň wezipe bolmagyny iki möwsüm bilen çäklendirýär.

Wise-prezident öz borjuna prezident bilen bir wagtda alyp barýar. Wise-prezident käbir ýagdaýlarda prezidentiň wezipesini ýerine ýetirmek hukugyndan başga-da ol Senatda başlyklyk edýär. 1967-jni ýylda kabul edilen 25-nji düzedişde prezidentlik häkimliginiň tabşyrylyş düzgüni beýan edilýär. Bu düzedişde haçanda prezident öz wezipesini ýerine ýetirmäge ukyply bolmasa, onda wise-prezidentiň prezidentiň wezipesini eýelemäge hakynyň bardygy hem aýdylýar. Ondan ötri prezident sagalsa ýene-de wezipesini eýeläp bilýär. Bu düzedişde prezidentiň wise-prezidenti saýlamaga hakynyň bardygy hem aýdylýar. Mundan başga-da, gürrüni edilýän düzediş prezidente wise-prezidentiň kandidaturasyny eger-de, şol wezipe eýelenmedik bolsa, bellemäge mümkinçilik berýär; ol Kongress tarapyndan tassyklanmalydyr.

Konstitusiýa Kongrese wise-prezidentden soň prezidentligi kabul etmegiň tertibini düzmeklik ygtyýaryny berýär. Hazirki wagtda prezidentiň we wise-prezidentiň ikisiniň hem orny boş bolanda, Wekiller Palatasynyň başlygy prezidentligi kabul edýär. Ondan soň Senatyň wagtlaýynça başlygy (ýagny, wise-prezi-

dent ýok wagty senatorlar topary tarapyndan saýlanan senator wagtlaýyn başlyklyk edýär), soňra Kabinetiň işgärleri belenen tertipde başlyklyk edýärler.

Hokümet Waşingtonda ýerleşýär. Kolumbiýa federal okrugsy, federal anklawy Merilend we Viržiniýa ştatlarynyň aralygyndaky gündogar kenar ýakasyn-da ýerleşendir. Şol ýerde-de Prezidentiň ýaşaýan we işleýän Ak tamy ýerleşýär.

Prezident saýlawynyň usuly Amerikan ulgamyna mahsusdyr. Bulletende kandidatlaryň atlarynyň peýda bolmagyna garamazdan, her ştatnyň ilaty prezidente (wise-prezidente) ses bermeýärler. Onuň ýerine, prezidentlige dalaş edýänleriň sanawy anyklanýar, ol bolsa her ştatnyň senatorlarynyň we wekilleriniň Kongresdäki sanyna deňdir. Her ştatda has köp ses alan kandidat şol ştatnyň ähli saýlawlarynyň seslerini gazanýar.

50 ştatnyň we Kolumbiýa okrugynyň saýlawçylarynyň sany 538 adam bolup, olar Saýlawçylar kollegiýasyny düzýär. Konstitusiýanyň düzgünlerine görä, saýlawçylar kollegiýasy hiç wagat aýratyn gurama hökmünde bilelikde duşuşmaly. Onuň ýerine saýlawçylar saýlawdan az wagt soň, öz ştatlarynyň paýtagtlarynda üýşýärler. Öz ştatynda halkdan in köp ses alan kandidata ses berýärler. Prezidentlige kandidat üstünlik gazanmak üçin saýlawçylaryň 538 sesinden 270 ses almalydyr. Eger-de Konstitusiýada bellenilişi ýaly, kandidatlaryň hichi ýeterlik ses alyp bilmese, onda wekiller Palatasy karar kabul edýär, özem bu Palatanyň ol ýa-da beýleki ştatlardan bolan ähli agzalary bir bütewilikde ses berýärler. Bu ýagdaýda her ştat we Kolumbiýa federal okrugsy diňe bir ses alýar.

Prezidentligiň dört ýyllyk möhleti noýabr saýlawyndan soň 20-nji ýanwarda başlanýar (ol 1933-nji ýylda kabul edilen 20-nji Düzediş boýunça mart aýy bilen çalşyldy). Prezident öz wezipesine ol ozaldan dowam edip gelýän döwrü boýunça ABS-nyň Kapitoliýa binasynyň basgançaklarynda dabara bilen kabul edilensoň işe girişýär. Prezident adat boýunça Birleşen Statlarynyň Ýokary sudunyň başlygynyň alyp barmagynda köpçüligiň önünde kasam kabul edýär. Kasamnyň sözleri Konstitusiýanyň 2-nji maddasynda ýazylandy: «Men, Birleşen Statlarynyň Prezidentiniň wezipesini wepaly alyp barjakdygyma dabaraly kasam edýärim, we özümiň ähli güýjümi Birleşen Ştatlarynyň Konstitusiýasyny berjaý etmäge, oňa arka durmaga we goramaga bagş ederin». Kasam etmek desuryndan soň köplenç dabaraly çykyş bolýar. Onda täze prezident öz administrasiýasynyň syýasatyny we meýilnamasyny teswirleýär.

PREZIDENTIŇ YGTYÝARLYKLYKARY

Birleşen Statlarynyň prezidentiniň wezipesi dünýäde in bir güýçli wezipedir. Prezident «kanunlaryň ak ýürek bilen ýerine ýetirmegiň aladasyny etmelidir» diýip Konstitusiýada aýdylýar. Özüniň bu jogapkärçiligini amala aşyrmak üçin ol federal hökümetiniň ýerine ýetiriji pudagy ýaly 4 million adamly örän uly gurama we hakyky gullukda duran 1 million harby gullukçylara başlyklyk edýär. Mundan başgada onuň möhüm kanun çykaryjy we sud wekilçilikleri bardyr.

PREZIDENTLIK

Wezipäniň möhleti: saýlawçylar kollegiýasynyň üsti bilen halk tarapyndan dört ýyl möhleti bilen we iki möwsüme çenli çäkli saýlanýar.

Aýlygy: 2001-njy ýylyň 20-nji ýanwaryndan başlap ýylda 400 000 dollar.

Wezipä dabaraly belenilmegi: noýabrdaky ählihalk saýlawyndan soň, 20-nji ýanwarda.

Prezidentiň wezipesine saýlanylmagyň şertleri: Amerikada doglan, pesinden 35 ýaşly we azyndan 14 ýyl Birleşen Statlarynda ýaşayan raýat bolmaly. Esasy borjy: Konstitusióny goramak we Kongresiň çykan kanunlaryny durmuşa geçirmek.

Beýleki hukuklary: Kongrese kanunlary hödürlemek; Kongresiň ýörite mejlisini çagyrmak; Kongrese hat üsti bilen ýüzlenmek; kanunlara gol çekmek ýa-da olary ýatýrmak, federal sudýalaryny bellemek, federal departamentleriň we agentlikleriň ýolbaşçylaryny bellemek, şeýle-de beýleki esasy federal wezipelerine ýolbaşçy bellemek; daşary ýurtlarda wekilleri bellemek; daşary ýurtlar bilen resmi işleri amala aşyrmak; ýaragly güýçleriň baş serkerdesiniň wezipesini alyp barmak; Birleşen Statlarynyň garşysyna edilen jenaýatlar üçin günä geçmekligi kepillendirmek.

Ýerine ýetirijilik hukuklary

Ýerine ýetirijilik pudagyňyň çäginde prezidentiň döwlet işlerine we federal hökümetiň işleýşine ýolbaşçylyk etmekde giň hukugy bar. Federal agentlikleri üçin kanunyň borçlandyryjy güýji we Kongresiň tassyklamasy hökman däl bolan düzgünleri, kararlary we görkezmeleri prezident ýerine ýetiriji buýruklar ady bilen çykaryp bilýär. ABŞ-nyň ýaragly güýçleriniň baş serkerdesi bolmak bilen prezident federal gulluga Milli gwardiýany hem işe çekip bilýär. Uruş döwürleri we adatdan daşary ýagdaýlarda Kongres prezidente milli ykdy-

sadyýeti we howpsuzlygy dolandyrmakda giň ygtyýarlyklar berýär.

Ministrlikler we ýerine ýetiriji guralaryň ýolbaşçylar bilen bir hatarda federasiýanyň beýleki ýüzlerçe ýokary wezipeli adamlaryny prezident saýlaýar, Senat bolsa tassyklaýar. Ýöne federal gullukçylara agramly bölegi Raýat gullugyň ulgamynyň üsti bilen saýlanýar. Sebäbi olaryň wezipe almagy we ýokary çekilmegi özläriniň ukypalaryna we iş tejribesine bagly bolýar.

Kanun çykaryjy wekilçilikleri

Konstitusiónyň «ähli kanun çykaryjylyk wekilçilikleri» Kongrese berilýär diýen bellige garamazdan döwletiň syýasatyny kesgitleýän adam hökmünde prezidentiň kanun çykarmakda esasy roly bardyr. Kongresiň tassyk eden her bir kanunyň taslamasyny prezident gadagan edip bilýär, ýöne her palatanyň agzalarynyň üçden ikisi gadagan etmä garşy ses bermeseler taslama kanun bolmaýar.

Kongresiň kanun çykaryjylyga degişli işleriniň köpüsiniň tassyklamasy ilki bilen ýerine ýetiriji pudaklarda taýynlanýar. Prezident hat üsti bilen her ýylda we ýörite iberýän ýüzlenmelerinde özüniň zerur hasaplaýan kanunlaryny hödürlep bilýär. Eger Kongress hödürlenýän tekliplere seretmegi yza çekse, prezidentiň olary ýörite mejlise çykarmaga hukugy bar. Bularyň hemmesinden başgada, syýasy partiýanyň ýolbaşçysy we Birleşen Ştatlarynyň hökümetiniň baş ýerine ýetirijisi hökmünde köpçüligiň pikirine daýanmaga we şonuň üsti bilen Kongresde kanun çykaryjylyga täsir etmäge ýagdaýy bardyr.

ABŞ-nyň prezidenti Jorj Buş Aeronawtika we kosmiki giňişligi öwrenmek işleri boýunça Milli dolandyryjy edarada daş-töweregi goramak boýunça anyk işleriň geçirilendigi barada aýan edýär. 1992-nji ýyl.

ABŞ-nyň prezidenti Bill Klinton Kongressiň agzalarynyň gatnaşmagynda Ýokary bilim baradaky Kanuna gol çekýär. 1998-nji ýyl.

Soňky ýyllarda Kongress bilen işleşmekde aragatnaşygy gowulandyrmak üçin prezidentler Ak tamda Kongress bilen aragatnaşyk Edarasyny döret-diler. Prezidentiň kömekçileri ähli möhüm kanun çykaryjylyk işlerinden elmydama habarly bolmaga çalyşýarlar we administrasiýanyň syýasatyny senatorlaryň we palatanyň iki partiýasynyň hem wekilleriniň gollap çykyş etmegini gazanmaga jan edýärler.

Sud wekilçilikleri

Konstitusiýanyň prezidente berýän wekilçilikleriniň arasynda döwletiň wajyp wezipelerine işgärleri bellemek hukugy bardyr. Prezidentiň federal sudýalyklaryna, şol sanda ýokary suda hödürleýän kandidatlary Senat tarapyndan tassyklanmalydyr. Prezidentiň başga bir hukugy bolsa, federal kanunyny bozan her bir adamyň günäsini

doly ýa-da şertleýin (impeachment, ýagny döwletiň ýokary wezipeli adamlaryny parlament sudyna çekmeklik oňa girmeýär) çekmekligi kepillendirmekdir. Günä geçmeklik hukugyna tussaglykda bolmagyň möhletini gysgaltmak we jerimeleriň möçberini azaltmak girýär.

Daşary işlerdäki wekilçilikleri

Konstitusiýa boýunça prezident federal ýolbaşçy hökmünde Birleşen Ştatlarynyň daşary ýurtlar bilen aragatnaşyklaryna ilkinji derejede jogapkärdir. Prezident Senatyň tassyklamagy bilen ilçileri we döwlet ýolbaşçylaryny kabul edýär. Prezident döwlet

ABŞ-nyň prezidenti Ronald Reýgan ýurduň Ýokary sudunyň agzalygyna kabul edilen Sandra Dey O'Konnor bilen duşuşýar. Bu zenan şeýle jogapkärli wezipä çekilen ilkinji aýaldyr. 1981-nji ýyl.

Prezident Jimmi Karter ertirlik nahary mahaly daşary syýasaty meseleleri boýunça öz maslahatçylary bilen her hepdede bolýan ýygnaşygy geçirýär.

sekretary bilen bilelikde daşary ýurtlar bilen alnyp barylýan ähli resmi gatnaşyklara ýolbaşçylyk edýär. Käwagt döwlet ýolbaşçylarynyň ýüzbe-ýüz maslahat alyşýan ýokary derejeli konferensiýalaryna prezidentiň hut özi gatnaşyp bilýär. Mysal üçin, prezident Wudrou Wilson Birinji Jahan urşunyň ahyrynda Parižde geçen konferensiýa amerikan wekilçiligine ýolbaşçylyk etdi, prezident Franklin D. Ruzvelt Ikinji Jahan urşy döwründe soýuzdaş döwletleriň ýolbaşçylary bilen duşuşdy. Şondan bäri her prezident ykdysady we syýasy meseleleri ara alyp maslahatlaşmak, şeýle-de iki taraplaýyn we köp taraplaýyn ylalaşyklary gazanmak üçin dünýä ýurtlaryň döwlet ýolbaşçylary bilen duşuşyk geçirýärler.

Prezident daşary ýurtlardaky amerikanlary we Birleşen Ştatlarynda ýaşayan daşary ýurtlulary Döwlet departamenti-

niň üsti bilen goramaga jogapkärdir. Prezident täze hökümetleri, döwletleri ykrar etmegiň maksada laýykdygyny ýa-da dälidigini çözüýär we Senatyň üçden ikisi tarapyndan tassyk edende Birleşen Ştatlarynyň borçlandyrylan şertnamalary aýry ýurtlar bilen baglaşýar. Şeýle-de prezident Senatyň tassyklamagyna mätäç däl ýerine ýetiriji ylalaşyklary daşary döwletler bilen ara alyp maslahatlaşyp bilýär.

PREZIDENTIŇ HUKUKLARYNA ÇÄKLENDIRILMELE

Prezidentiň wezipeleriniň we jogapkärçilikleriniň örän köp bolmagy, milli we halkara sahnalarda görnükli adam hökmünde özüni görkezzenligi sebäpli, syýasy synçylar prezidentiň hukuklaryna has uly üns bermäge ýygyn edýärler. Franklin D. Ruzweliň prezidentlik eden döwründe prezidentiň wezipesiniň çenden aşa giňeldilendigine salgylanyp, käbir adamlar «imperial prezidentlik» barada gürrüň gozgaýarlar.

Her bir täze prezidentiň ilki bilen ýüzbe-ýüz bolýan aýdyň hakykaty, olam öňkilerden galan dolandyrmasy kyn we ugruny üýtgetmesi haýal bolan býurokratik gurluşdyr. 3 milliona golaý hökümet gullugyndaky işgärlerden prezidentiň diňe 3 müň adamyny işe bellemäge hukugy bar.

Prezident özünden öňki hökümet edaralarynda-da bar bolan we geljekde dowam etjek has özbaşdak hereket edýän býurokratik gurluşa duş gelýär.

Täze prezidentlere işden giden öňki ýolbaşçylaryň ýerine ýetirmedik kararlarynyň uly mukdary bada-bat gabat gelýär. Olar özläriniň wezipä gelmezinden kän öň býujet tarapyndan tassyklanan we kanuna girizilen, hökümetiň esasy serişdelerini harçlamak (mysal üçin weteranlara ýeňňillikleri hem pensiýalary, durmuşy üpjünçilik tölegleri we garrylara medisina kömegi) ugrunda hereket edýän maksatnamalary miras alýarlar. Olar kanunyň garamagyndadyr we üýtgetmek mümkin däl. Daşary işlerinde prezidentler özlärinden öňküleriň baglaşan şertnamalaryň we resmi däl ylalaşyklaryň şertleri bilen razylaşmaly bolýarlar.

Saýlawdan soňky satlykly «wagty-hoşlyk» çalt geçip gidýär. Täze prezident Kongress bilen hyzmatdaşlygyň pesdigini we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň ýerine ýetiriji häkimiýete tankydy garaýandygyny görýär. Prezident köp halatlarda biri-birine gapmagaşy ykdysady, geografik, etnik we ideologik toparlar bilen bolmanda wagtlaýyn ylalaşykda bolmalydyr. «Kongressde kanunyň taslamasyny ýatlamak gaty aňsat, kanuny tassyklamak bolsa has kyn» diýip prezident Jon F. Kennedy zeýrenipdi.

Bu kynçylyklara garamazdan prezidentleriň köpüsi ikinji möhlete saýlanmak pursadyndan el çekmeýärler. Her prezident kanun çykarmakda azajyk hem bolsa öz maksadyna ýetýän we halkyň esasy bähbitlerine ters gelýän kanunlary ýatryp bilýär. Prezidentiň uruş we parahatçylyk meselelerinde, şol sanda bu meselelerde şertnamalary baglaşmakda hökümi güýçlüdir. Ondan

başgada prezident öz maksat-hyýallaryny ýaýratmakda we syýasatyny gormakda öz wezipesinden peýdalanyp bilýär. Bu ýagdaý öz gezeginde syýasy garşydaşlarynyňka garaňda, köpçüligiň aňyna täsir etmäge oňa has gowy mümkinçilik berýär. Haçanda prezident bir meseläni gozganda, ol şol wagt köpçüligiň jedel edýän zadyna öwrülýär. Prezidentiň hökümi we täsiri çäklendirilip biliner, ýöne beýleki wezipeli we wezipesiz amerikanlylaryňka garanynda onuň hökümi hem täsiri has uludyr.

ÝERINE ÝETIRIJI MINISTRLIKLER

Federal kanunlarynyň gündelik ýerine ýetirilişine garamak we olary ugrukdyrmak, milli we halkara işlerinde ýörite ugurlary alyp barmak üçin Kongressiň döreden ýerine ýetiriji dürli ministrlikleri elindedir. 14 sany ministrlikleriň ýolbaşçylary, prezident tarapyndan saýlanylýar we Senatda tassyk edilýär. Bular maslahatçylaryň geňeşi bolup, «Prezidentiň Ministrler Kabineti» ady bilen bellidir. Ministrliklerden başgada prezidentiň ýerine ýetiriji edarasyna girýän birnäçe dolandyryjy aparatlaryň guramalary bardyr. Bulara Ak tamyň Işgärleri, Milli Howpsuzlyk Geňeşi, Býujet we Dolandyryş edarasy, Ykdysady Maslahatçylaryň Geňeşi, Birleşen Ştatlarynyň Söwda Wekilleriniň Edarasy hem-de Ylym we Tehnologiya býurosy girýär.

Konstitusiyada prezidentiň Ministrler Kabinetini göz önünde tutýan düzgün ýokdur. Onda her bir ýerine ýetiriji departamentiň başlygyndan jogapkärçilik çekýän ugry barada prezidentiň hat üsti bilen her bir ministrligiň esasy wezipeli

işgärleriniň öz başaryan ugurlaryndan düşündiriş sorap bilýändigini hakda aýdylýar. Ýöne onda departamentleriň ady ýa-da borçlary görkezilmeýär. Şeýle-de Kabinetde işlemek üçin ýörite hukuk berýän konstitusion häsiýetlendirme ýokdur.

Şeýle kabinet zerurlyk hökmünde Konstitusiyadan daşarda döräpdi. Hatda ýurduň ilkinji prezidenti Jorj Waşingtona Kabinetiň degerli maslahatyna we kömegine daýanman, öz borçlaryny ýerine ýetirmek düýbünden mümkin däl. Kabinetler her prezident nähili doretse şonuň ýaly hem bolýar. Birnäçe prezidentler olaryň maslahatyna köp daýanýardylar, birnäçeleri azrak we birazlary bolsa düýbünden üns bermeýärler. Kabinetiň agzalary maslahatçy hökmünde garalsalar hem, garalmasalar hem, olar özlärine degişli ugurlar boýunça hökümetiň işini ugrukdyrmaga jogapkärli bolup gelýärdiler.

Her ministrlikleriň münlerçe işgärleri bolup, yurduň ähli künjeginde, şol sanda Waşingtonda-da edaralary bardyr. Departamentler hersiniň anyk wezipeleleri bolan bölümlere, býurolara, edaralara we gulluklara bölünýär.

Oba hojalyk ministrligi (OHM)

Oba hojalyk ministrligi öndürijiler we alyjylar üçin bahalaryň adalatlygyny we bazarlaryň durnuklylygyny kepillendirmek maksady bilen oba hojalyk önümlerine gözegçilik edýär, hojalyklaryň (fermalaryň) girdejilerini gowulandyrmak we gormak ugrunda işleýär, oba hojalyk önümleri üçin daşary bazarlaryny giňeltmäge we ösdürmäge kömek edýär. Ministrlük mätäçler üçin iýmit ba-

rada talaplary çykaryp, garylaryň, açlygyň we iýmit ýetmezçiligiň önüni almaga ýygyn edýär; iýmit baradaky okuw maksatnamalaryna howandarlyk edýär we iýmit kömegini (ilkinji nobatda çagalara, göwreli aýallara we garrylara) bermek baradaky maksatnamalary ugrukdyrýar. Ol ýer eýelerine, ýeri, suwy, tokaýlyklary we beýleki tebigy baýlyklary goramaga kömek berip, önümiň möçberini saklaýar.

Birleşen Statlarynyň oba hojalyk ministrligi obalary özgertmek, we oba hojalyk önümlerini öndürýänlere we tebigaty gormak maksady bilen karz pul berýär, Milli ösüş syýasatlaryny durmuşa geçirmegi planlaşdyrýan maksatnamalary ugrukdyrýar we oba hojalygynyň ähli pudaklaryna ylmy we tehnologik barlaglary geçirýär. Ministrlük barlaglaryň we ýer baradaky gulluklaryň üsti bilen satuwa çykarylýan iýmitleriň hiliniň standartyny kepillendirýär. Oba hojalyk ministrligi oba hojalygy baradaky ylmy barlag gullugy ýurt möçberinde çözümesi birinji derejede wajyp bolan oba hojalykda ýüze çykýan meseleleriň çözüdini tapmak bilen bolýar we Milli oba hojalyk kitaphanasynyň ylmy-barlag işlerini alyp barýanlardan başlap ýönekeý okyjylara çenli maglumatlary ýetirip durmagyna gözegçilik edýär.

Birleşen Statlarynyň oba hojalyk gullugy daşary ýurtlarda Amerikanyň oba hojalyk önümlerini daşary bazarlara ýetirmäge ýardam edýän gurama bolup hyzmat edýär. Bu gulluk Birleşen Statlarynyň fermerleriniň we işewir adamlarynyň peýdasyna aýry ýurtlaryň oba hojalygyna syn bermek üçin daşary ýurtlarda bu ugurda işleýän hünärmenleri

MINISTRLER KABINETI

Ähli ministrlikleriň ýolbaşçylary ministrlerdir. Diňe ýustisiýa ministrliginde Baş attorney ýolbaşçylyk edýär.

Hojalyk ministrligi: 1862-nji ýylda döredildi.

Söwda ministrligi: 1903-nji ýylda döredildi. 1913-nji ýylda Söwda we Zähmet ministrligi iki sany aýry ministrliklere bölündi.

Gorannamak ministrligi: 1947-nji ýylda has giňeltme ýoly bilen döredildi. Gorannamak ministrligi Harby departamentiniň (1789-njy ýylda döredilen), Harby – deňiz güýçleri ministrliginiň (1798-nji ýylda döredilen) we Harby – howa güýçleri ministrliginiň (1947-nji ýylda döredilen) birleşmesi esasynda döredi. Gorannamak ministri Kabinetiň agzasy bolsa hem Pyýada goşunyň, HDG we HHG ministrleri Kabinete girmeyär.

Bilim ministrligi: 1979-nji ýylda döredildi. Ol öň Saglygy gorayyş, bilim we durmuşy üpjünçilik ministrligine girýärdi.

Energetika ministrligi: 1977-nji ýylda döredildi.

Saglygy gorayyş we durmuşy gullugy ministrligi: 1979-njy ýylda döredildi; Saglygy saklaýyş, bilim we durmuşy üpjünçiligi ministrligi: 1953-nji ýylda, soň 3 sany özbaşdak ministrliklere bölünende döredildi.

Ýaşayyş jaý gurluşyk we şäheri özgertmek ministrligi: 1965-nji ýylda döredildi.

Içeri işler ministrligi: 1949-njy ýylda döredildi.

Ýustisiýa ministrligi: 1870-nji ýylda döredildi, 1789-1870-nji ýyllary aralygynda baş attorney Ministrler Kabinetiň agzasy bolsa-da, departamente ýolbaşçylyk etmeýärdi.

Zähmet ministrligi: 1913-nji ýylda döredildi.

Döwlet departamenti: 1789-njy ýylda döredildi.

Ýol ulaglary ministrligi: 1966-njy ýylda döredildi.

Maliýe ministrligi: 1789-nji ýylda döredildi.

Weteranlaryň işleri baradaky departament: 1989-njy ýylda, haçanda weteranlar edarasy kabineti derejesine galdyrylanda döredildi.

Aýdaho ştatynyň Dýubua şäheriniň ýakynynda ýerleşýän ABŞ-nyň oba hojalyk departamentiniň ownuk mallar barlag stansiýasynda goýunlaryň sanyny we olaryň agramyny anyklamak maksady bilen mallary ýataglara ýerleşdirýärler.

işe çekýär. Birleşen Statalaryň tokaý hojalygy gullugy bu ministrligiň bir bölümi hökmünde örän uly milli tokaýlara we tarp ýerlere gözegçilik edýär.

Söwda ministrligi (SM)

Söwda ministrligi ýurduň halkara söwdasynyň, ykdysadyýetiniň ösüşine we tehnologiýa taýdan öňe gitmäge ýardam edýär. Bu ministrlik dünýä bazarlarynda Amerikanyň bäsdeşligini berkitmek maksady bilen gerekli maglumatlary berýär; täze iş orunlaryny döretmek we az sanly halklara degişli kärhanalaryň ösmegine ýardam edýän maksat-

namalary durmuşa geçirýär we döwlet guramalarynyň hem hususy telekeçilik guramalarynyň önümçilik meýilnamalaryny düzüjilerine statistik, ykdysady we demografik maglumatlaryny berýär.

Söwda ministrliginiň düzümine köp sanly dürli-dürli edaralar girýär. Mysal üçin Standartlar we Tehnologiya baradaky Milli institut senagat bilen işläp tehnologiýalary, ölçegleri we standartlary ulanmak hem ösdürmek bilen ykdysady ösüşe ýardam edýär. Milli howa gullugynyň öz düzüminde jemleýän Okean we atmosfera baradaky edara daş-töweregi öwrenmekdäki düşüňjani

Kolorado ştatynyň Boulder şäherinde Standartlar we tehnologiýa milli institutynyň Söwda bölümünde atom sagadyny döredenleriň biri Deýwz Gleýz sagadynyň mehanizminiň işleýşine gözegçilik edýär. Sagat atom tolkunlarynyň anyk hasaby boýunça wagty görkezýär.

güneltmek we deňizde hem deňiz ýakalaryndaky tebigy baýlyklary saklamak bilen meşgul bolýar. Patentler we haryt belgiler dolandyryş edarasy ylmyň öňe gidişliginiň, hünärleriň we senagat estetikasynyň durmuşa ulanylyşynyň ösüşine ýardam etmek bilen awtorlara we oýlap tapyjylara döretmäge we bu ugurda açyşlar etmäge aýratyn hukuk berýär. Telekommunikasiýa baradaky milli administrasiýa prezidente telefon, telegraf aragatnaşyklar syýasatyndaky meseleler boýunça maslahatlar berip, täzelikleri girizmek, bäsdeşligi ösdürmek we ilaty pes nyrh bilen ýokary hilli aragatnaşyk bilen üpjün etmek üçin amatly şertleri döredýär.

Goranyk ministrligi (GM)

Dünýäde iň uly edarasy bolup, ştab-kwartirasy Pentagonda ýerleşen GM milli harby howpsuzlyga degişli ähli meselelere jogap berýär. Ol Birleşen Ştatlarynyň ýaragly güýçlerini gullukda duran

1 million erkeklerden we aýallardan ybarat bolan harby güýçler bilen üpjün edýär. Adatdan daşary ýagdaý ýüze çykanda, olar «Milli gwardiýa» ady bilen belli bolan 1,5 mln agzaly ştatlardaky ätiýaçlyk güýçleri bilen berkidilýär. Onan başga-da goranyk ministrligide 730 000 raýatlar işleýärler. Olar ylmy-barlag işleri, gözleg gurluşynda aragatnaşygy sazlamak, kartalary düzmek ýaly ugurlary we halkara howpsuzlygy bilen baglanyşykly meseleleri alyp barýarlar. Birleşen Ştatlarynyň hökümetiniň geçirýän çärelerine goldaw bermek üçin ýokary hilli gözleg-aňtaýyş işlerini sazlaşdyrýan, gönükdirýän we amala aşyran Milli howpsuzlyk agentligi hem

Nýu-York ştatynyň West-Pointi şäherinde Goranyk ministri Wilyam J. Perri Harby akademiýanyň uçurymlarynyň birine diplom gowşurýar. 1996-njy ýyl.

öz işini goranyk sekretarynyň gönüden-göni garamagynda alyp barýar.

Bu ministrlik gury ýer goşunynda, harby-deňiz güýçlerinde, harby-howa güýçlerinde we pyýada-deňiz güýçlerinde aýratyn döredilen harby bölümleriň işini gönükdirýän, şeýle-de ol 4 sany harby mekdebiň, Milli harby kollejiň

ştab ýolbaşçylarynyň birleşen komitetiniň we birnäçe ýöriteleşdirilen söweşeň komandovaniýeleriniň işlerine ýolbaşçylyk edýär. Ministrlik ýurduň şertnamalaryndan gelip çykýan borçlaryny ýerine ýetirmek, uzakdaky degişli ýerleri hem söwda işlerini goramak, şeýle-de söweşeň awiasiýa we hemaýat beriji güýçler bilen üpjün etmek maksady bilen daşary ýurtlarda öz güýçlerini saklaýar. Departamentiň harby däl borçlaryna siliň garsysyna göreşmek, okean baýlyklaryny ösdürmek we nebit kánlerini saklamak işleri girýär.

Bilim ministrliği (BM)

Birleşen Statlarynyň bilim ulgamynda okuw jaýlaryna seretmek işleri esasan ýerli häkimiýetleriň paýyna düşýän hem bolsa, Bilim ministrliği amerikan bilimine degişli aýratyn wajyp meseleleriň çözgüdine ýurt möçberinde ýolbaşçylyk edýär we karar kabul edýän ýerli guramalara okuw jaýlaryny oňatlaşdyrmakda kömek edýän özboluşly maglumat merkezi bolup hyzmat edýär. Bu ministrlik bilime ýardam berýän maksatnamalary durmuşa geçirmek syýasatyny düzýär, tassyklaýar we alyp barýar. Bulara okuwçylara maddy kömek bermek baradaky maksatnamalar we professional-tehniki bilim bermek baradaky maksatnamalar hem girýär.

XX-nji asyryň 90-nji ýyllarynda bilim ministrliği şu aşakdaky meselere: ähli okuwçylar üçin bilim standartlaryny ýokary galdyrmaga; okatmagyň hilini ýo-

Nýu-Yorkyň mugt okalýan döwlet mekdepleriniň birinde çagalar sapak wagty.

karlandyrmaga; ene-atalary we maşgala agzalaryny okuw we terbiýeçilik işlerine çekmäge; iş bilen okuwyň arabaglanyşygyny berkitmäge; okuwçylara öz bilimlerini kollejlarda dowam etdirmäge mümkinçilik döretmek üçin maliýe kömegini elýeterli etmäge hem olary bu ugurda taýarlamaga we ähli okuwçylara tehniki bilim almaga ýardam berilmegine esasy üns berdi.

Energetika ministrliği (EM)

XX-nji asyryň 70-nji ýyllarynda ýüze çykan energetiki kynçylyklar Kongresse energetika ministrliği döretmäge itledi. Bu ministrlik energetika ugrunda oňden bäri işläp gelýän birnäçe döwlet edaralarynyň wezipesini öz üstüne aldy. Energetika departamentiň düzümine girýän dolandyryjy aparatyň edarasy ylmy-barlag işlerine; energetika babatda tehnologiýalary işläp taýarlamagyna we görkezilmegine; energiýany tygşytlamagyna we ýerlikli peýdalanmagyna; ýadro energiýasyny raýatlar we harby güýçler

üçin ulanylyşyna, energiýanyň öndürlişini we peýdalanlyşyny sazlaşdyrmagyna, energiýa göterijiler üçin we nebitiň paýlanylyşyna, nyrlaryň emele gelmesine we energetika barada merkezleşdirilen maglumatlary ýygnamak we olara syn bermek baradaky maksatnamalaryň ýerine ýetirilmegine jogap berýär.

Energetika ministrliği energetiki önümleriň zyýanly täsirini mümkingadar pese düşürmek üçin ýörite standartlary goýmak arkaly ýurduň daş-töweregini goramak ýaly işleri hem alyp barýar. Mysal üçin, energetika ministrliği daş-töweregi we ilatyň saglygyny goramak ugrunda ylmy-barlag işlerini geçirýär. Oňa energiýanyň ol ýa-da beýleki görünüşleri bilen bagly bolan zyýanly maddalary we olaryň biologiki täsirini öwrenmek hem girýär.

Saglygy goraýyş we durmuş gullugy ministrliği (SGDGM)

300 sany maksatnamalara gözegçilik edýän saglygy goraýyş we durmuş gullugy ministrliği beýleki federal guramalara garanynda amerikanlaryň has köpüsiniň durmuşy bilen gönüden-göni gataşýandyr. Bu ministrliğin iň uly bölümi bolan Saglygy goraýyş maliýeleşdirýän administrasiýa her başınjy amerikanlyň alýan medicina kömegi üçin pul göýberýän «Medikeýr» we «Medikeýd» maksatnamalaryň durmuşa geçmegine ýardam berýär. «Medikeýr» garry we kessellän 30 mln amerikanlylara medisina ätiýaçlandyrmasyň töleýär. Federal hökümetiniň we ştatlaryň hökümetleriniň bilelikdäki «Medikeýd» maksatnama 31 mln (15 mln çağa hem şoňa girýär)

pes aýlykly amerikanlylara berilýän medisina hyzmatynyň bahasyny öz üstüne alýar.

Düwnük, Alsgeýmer keseli, diabet, artrit, ýürek damar we SPID keselini öwrenýän ylmy-barlag işleriniň taslamalarynyň 30 müň sanysyna goldaw berýän, dünýäde iň uly medisina ylmy-barlag guramasy bolan Milli saglygy saklaýyş institutynyň işini hem SGDGM üpjün edýär. SGDGM-nyň beýleki edaralary ilatyň iýmit üpjünçiliginiň we ulanyň dermanlarynyň howpsuzlygyna hem netijeliligine jogap berýärler; ýo-

Gartaşanlaryň saglygyny goramakda ökde hünärmen Tereza Fem Kaliforniýa ştatynyň Los-Anjeles sagaldyş merkezinde müşderileriň biri bilen maslahat edýär.

kanç keselleriň ýaýramagyna garşy iş alyp barýarlar we amerikan indeýlerine hem-de Alýaskanyň ýerli ilatyna medisina hyzmatlaryny berýärler; narkotiki we toksiki jisimleri ulanyň, önüň girdabyna düşenleri bejermegiň şeýle-de ruhy kesellilere berilýän medisina hyzmatynyň hiliniň we netijesiniň ýokarlanmagyna ýardam edýärler.

Ýaşayş jaý gurluşygy we şäheri özgerdiş ministrligi (ÝJGSÖM)

Ýaşayş jaý gurluşygy we şäheri özgerdiş ministrligi (ÝJGSÖM) şäher etraplaryny özgertmäge we garyp-gasarlary arzan nyrhly jaýlar bilen üpjün etmäge ýardam berýän maksatnamalary ugrukdyrýar. ÝJGSÖM-niň alyp barýan jaýlary adalatly paýlamak baradaky kanunçylygy käbir adamlaryň we maşgalalaryň jaý edinmek meselesinde hukuklarynyň kemsidilmegine garşy gönükdirilendir. ÝJGSÖM maşgalalara jaý satyn almaga kömek edýän, girew goýmak arkaly berilýän ätiýaçlendirme baradaky maksatnamalary we adaty ýaşayş şertlerinde kömeksiz ýaşap bilmejek az girdējili maşgalalara jaý tölegleri üçin pul göýbermek baradaky maksatnamany ýerine ýetirýär. Mundan başga-da bu ministrlik ýaşayş massiwlerini gaýtadan dikeldiş we bejeriş işlerine, şäher merkezlerini weýrançylykdan saklamaga we täze etraplaryň ösmegine ýardam edýän maksatnamalary alyp barýar. Bular bilen deň hatarda ÝJGSÖM jaý satylýan bazarlarda jaý alyjylaryň hukuklaryny goraýar we jaý gurluşygy pudagynyň ösüşini höweslendirýän maksatnamalaryň döremegine kömek berýär.

Içeri işler ministrligi (IIM)

Içeri işler ministrligi, ýurduň tebigy baýlyklaryna we olaryň ýerlikli peýdalanylyşyna gözegçilik edýän esasy gurama bolup, ol federal hökümetiniň eýeçiligindäki döwlete degişli ýerleriň we Birleşen Ştatlarynyň tebigy baýlyklarynyň esasy bölegine jogap berýär. Birleşen Ştatlarynyň Awçylyk we balykçylyk hojalyklarynyň Gullugy 500-den gowrak ýabany haýwanlary ösdürilip ýetişdirilýän ýerleriň, güýçli batgalyga öwürülen 37 etrabyň, 65 sany milli balykçylyk hojalykçylaryň işlerini dolandyryň, şeýle-de tarp ýerler baradaky kanuny gysarnyksyz ýerine ýetirilişine gözegçilik edýän birnäçe agentlikleriň işine ýolbaşçylyk edýär. Milli seýilgähler gullugy Amerikanyň tebigy we medeni mirasy bolup durýan 370-den gowrak milli seýilgähleriň we ýadygärlikleriň, iki gyrasyna bag ekilen awtomobil we suw ýollarynyň, deňiz kenarlaryň, dynç alyş zolaklarynyň we taryhy ýadygärlikleriniň ýagdaýyna gözegçilik edýär.

Bu ministrlik özüniň ýerleri dolandyrmak baradaky Byurosynyň üsti bilen ýurduň esasan günbatarynda ýerleşen millionlarça gektar ýerlere we onyň baýlyklaryna hem gözegçilik edýär. Ol meýdan ösümlükleriň aýratyn ýaýran ýerinden başlap, gurluşyk üçin agaç materiallarynyň taýýarlanýan we nebit çykarylýan ýerleri öz içine alýar. Suw hojalyk býurosy bolsa Birleşen Ştatlarynyň günbatar böleginde ýerleşen ýarym gurak ýerlerdäki az suwly suw ýataklaryna seredýär. Içeri işler ministrligi Birleşen Ştatlarynyň mineral önümleriniň gazyp-agtaryş işlerini düzgünleşdirýär, mineral resurslarynyň möçbe-

rini kesgitleýär we indeý taýpalaryna we Alýaskanyň ýerli ilatyna ynanylan baýlyklaryň ýerlikli peýdalanylmagy we goralmagy üçin esasy jogapkärçiligi çekýär. Halkara işinde bolsa, ol Birleşen Ştatlarynyň Virginiýa adalarynyň, Guama, amerikan Samoa we demirgazyk Marian adalarynyň çäklerinde federal syýasatynyň amala aşmagyna gözegçilik edýär, Marşal adalaryny, federal ştatlary bolan Mikroneziýany we Palauny ösdürmek üçin göýberilýän maliýe serişdelelerine gözegçilik edýär.

Ýustisiýa ministrligi (ÝM)

Ýustisiýa ministrligi ABŞ-nyň hökümetini hukuk meselelerinde we sud işlerinde jogapkärçilik alyp barýar we prezidentin hem ýerine ýetiriji ministrlikleriň ýolbaşçylarynyň haýysy boýunça olara hukuk meselelerinde maslahatlar we öz garaýyşlary barada maglumatlar berýär. Ýustisiýa ministrliginiň Birleşen Ştatlarynyň baş attorneyi (baş prokurory), ýagny kanuny gysarnyksyz durmuşa geçirýän federal hökümetiniň baş işgäri tarapyndan ýolbaşçylyk edilýär. Ministrliğin düzümine girýän Federal derňew býurosy kanuny goraýan esasy gurama bolup, federal jenaýat kanunynyň garşysyna edilýän jenaýatlar bilen iş salysýar, ministrliginiň Immigrasion we naturalizasiýa gullugy bolsa immigrasiýa baradaky kanunynyň ýerine ýetirilişini üpjün edýär. Ýustisiýa ministrliginiň düzümine girýän guramalaryň iň esasy bolan narkotiki jisimler baradaky kanunynyň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýän Edara narkotikler we döwletin garamagyndaky beýleki neşe jisimler baradaky kanunynyň gysarnyksyz ýerine ýeti-

Neşe jisimleri boýunça kanunlara gözegçilik edýän dolandyryjy edaranyň işgärleri bu edaranyň San-Fransiskodaky (Kaliforniýa ştaty) bölüminiň ýörite agentleri bilen duşuşýarlar.

rimlegine we narkotiki jisimleriň bikanun söwdasyny edýän uly guramalara gözegçilik edýär.

Ýerli polisiýa güýçlerine kömek bermekden başga-da, bu ministrlik ýurduň hemme ýerindäki etrap prokurorlarynyň we sud işlerini ýerine ýetirijileriň işine ýolbaşçylyk edýär, federal tussaghanelaryna we beýleki ýola getiriji edaralara gözegçilik edýär, şeýle-de departament söz bermek bilen möhletden ön azatlyga çykmak we günä geçmek baradaky arzalary öwrenýär, soňra bolsa olar hakda prezidente hasabat berýär. Şeýle-de ýustisiýa ministrligi Interpol we 176 sany ýurtlaryň hukuk goraýjy guramalaryna girýän özara kömegi bermäge borçly bolan jenaýat işleri polisiýanyň halkara guramasy bilen hem aragatnaşykdadyr.

Zähmet ministrligi (ZM)

Zähmet ministrligi Birleşen Ştatlarynda aýlyk alyp zähmet çekýänleriň maddy üpjünçiligine, iş şertleriniň gowy

bolmagyna ýardam edýär we ýönekeý işgärler bilen ýolbaşçylaryň arasynda dostlukly gatnaşygyň bolmagy üçin amatly şertleri döredýär. Ol zähmeti goramak we saglyk, Iş standartlary we Şah-ta işlerini goramak baradaky edarlarynyň üsti bilen zähmet hakýndaky federal kanunlaryň düzgünleriniň ýerine ýetirilişini üpjün edýär. Ady agzalan kanunlar zähmetkeşler üçin saglyga howpsuz adaty iş şertlerini, zähmetiň sagatlaýyn tölenilmegini, iş wagtyndan artyk zähmet üçin tölegi, iş eýeleri tarapyndan hukuklarynyň kemsidilmegini, işsiz galanlara we önümçilikde şikes ýetenlere berilýän pul töleglerini göz önünde tutýan hukuklary kepillendirýär. Şeýle-de zähmet ministrligi işgärleriň pensiýa almak hukugyny goraýar, önümçilik okuwlary baradaky maksatnamalara howandarlyk we adamlara iş tapmaga kömek edýär. Bu ministrligiň zähmet hasabatlary býurosy iş orunlaryna degişli üýtgeşmelere syn edýär we olar barada köpçülige maglumat berýär, şeýle-de bahalarda we ýurduň beýleki ykdy-sady görkezijilerindäki täzelikler barada habar berýär. Ministrlik gartaşan adamlara, ýaşlara, az sanly milletleriň wekillerine, aýallara we maýyplara iş ýerlerini tapmak üçin aýratyn tagallalar edýär.

Döwlet departamenti (DD)

Döwlet departament Birleşen Ştatlarynyň daşary syýasatyny işläp düzmek-de we amala aşyrmakda ähli jogapkärçiligi öz üstüne alýan prezidente maslahat berýär. Bu departament Amerikanyň daşary ýurtlardaky peýdasyna baha berýär, halkara syýasaty meselelerinde we halkara arenasynda ýurduň geljekki

hereketleri barada maslahat berýär, şeýle-de ýurduň tassyk edilen daşary syýasy ýoluny durmuşa geçirmek üçin zerur çäreleri görýär. Bu edara Birleşen Ştatlary bilen daşary ýurtlaryň arasynda gatnaşyklar açýar we aragatnaşyklary saklaýar, täze döran döwletleri, hökümetleri ykrar etmek meselesinde prezidente maslahat berýär, daşary ýurtlar bilen şertnamalar, ylalaşyklar baglaşmakda gepleşikler geçirýär, Birleşen Milletler Guramasynda we beýleki esasy halkara guramalarynda Birleşen Ştatlarynyň adyndan çykyş edýär. Döwlet departamentiň ýer togalagynyň dürli ýurtlarynda 250 diplomatik we konsullyk wekilhanalary bar. 1999-njy ýylda bu departamentiň düzümine ABS-niň ýaraglanyşa we ýaragsyzlanyşa gözegçilik edýän edarasy we ABS-niň habarlar edarasy girizildi.

ÝOL ULAGLARY MINISTRLOGI (ÝUM)

Ýol ulaglary ministrligi (ÝUM) ýurduň ulaglary boýunça ähli syýasatyny özüniň 10 sany işjeň bölümleriniň üsti bilen şu aşakdaky ugurlarda alyp barýar (meýilleşdiriş, konstruktorçylyk işleri we düşelen ýollar gurluşygy; şäher ulaglary bilen köpçülige hyzmat ediş demirýollary; raýat howa ýollary we suw ýollaryň, portlaryň, awtomobil ýollaryň howpsuzlygy; uzaga çekilen nebit we gaz turbalary).

Mysal üçin, Howa ýollarynyň federal Dolandyryş edarasy ýurduň hemme ýerlerindäki howa ýollarynyň buýruk beriji dispetçer ulgamlarynyň, howa hereketlerine gözegçilik merkezleriniň we uçuşlary üpjün edýän gullugyň işlerine ýolbaşçylyk edýär; Düşelen ýollaryň Fe-

Raýat awiýasiýasynyň federal dolandyryjysy howa gatnaşyklar gullugynyň gözegçisi bu gullugyň Waşington ştatynyň Sietl şäherindäki sebit merkezinde radar displeýiniň işleýşine syn edýär.

deral dolandyryş edarasy Ştat ara awtomobil ýollaryny, şäherleriň we obalaryň köçelerini we köprüleri kämilleşdirmek üçin şatlara maliýe kömegini berýär; uly ýollarda hereket howpsuzlygyň milli uprawleniýesi ýol uçarlaryň we ýol enjamlarynyň howpsuzlygy üçin kadalary, düzgünleri kesgitleýär; söwda flotunyň uprawleniýesi bolsa ABS-niň söwda flotunyň işine ýolbaşçylyk edýär. ABS-niň kenar goragy gullugy deňiz baradaky kanuny we deňiz ýaka zolaglarda gämi gatnawyna rugsat bermegi gyşarnyksyz ýerine ýetirýän ýurduň esasy edarasy bolup, deňizde gözleg-halas ediş işlerini alyp barýar, ABS-a narkotiki jisimlerini bikanun getirilmeginiň we ýurtdan çykarylmanyň garşysyna göreş alyp barýar, şeýle-de nebitiň suwa dökülme-giniň we okeanyň hapalanmagynyň önü-ni almak üçin çäreler geçirýär.

Maliýe ministrligi (MM)

Maliýe ministrligi ýurduň bütjet we pul zerurlygyny kanagatlandyrmaga jo-gap berýär. Bu edara dört sany esasy wezipeleri: maliýe, salgyt we büjet syýasatyny işläp düzmekligi; ABS-niň hökümetiniň maliýe edarasynyň borjuny öz üstüne almaklygy; kanuny gyşarnyksyz ulanmakda ýörite hyzmatlary gurnamagy we kagyz we metal (şaýy) pul-laryny çykarmaklygy alyp barýar. Ma-liýe ministrligi hökümetiň maliýe ýag-daýy we milli ykdysadyýet barada Kong-rese we prezidente hasabat berýär. Bu ministrlik spirtli içgileriň, temmäki önümleriniň we daşary söwdada hem ştat ara söwdada ok atýan ýaraglaryň satylşyny kadalaşdyrýar; ABS-niň poçta gullugy üçin markalaryň çap edilşine gözegçilik edýär; prezidenti, wise-prezi-denti, olaryň maşgala agzalaryny we Bir-

Kolumbiya federal okrugynyň Waşington şäherinde prezidentiniň gorag gullugynyň agentleri Prezident Klintonyň awtoulagyny onuň wezipä geçen wagtyndaky dabarda goraýan pursatlary. 1993-nji ýyl.

leşen Ştatlaryna gelen aýry ýurtlaryň görnükli döwlet we jemgyýetçilik işgärlerini, şol sanda hökümet ýolbaşçylary goraýan Gizlin gullugyň işine ýolbaşçylyk edýär. Birleşen Ştatlarynyň pul birliginiň we gymmat bahaly kagyzlarynyň ýasalmagyna garşy göreş alyp barýar we yürda gelýän harytlaryň akymyny kadalaşdyrýan we olardan salgyt çöpleýän Gümrük gullugynyň işini üpjün edýär.

Maliýe ministrliginiň düzümine pul birliginiň gözegçisiniň Edarasy hem girýär. Bu baş maliýe ministrliginiň işini düzgünleşdirýän kanunlaryň ýerine ýetirilmegine hakykatdan gözegçilik edýär. Içerki girdejiler gullugy federal hökümetiniň girdejiler çeşmesiniň uly bölegi bolup hyzmat edýän salgytlary kesgitlemek; olara baha bermek we salgytlary ýygnamak işlerine jogapkärçilik edýär.

Weteranlaryň işleri baradaky ministrlik (WIBM)

1930-njy ýylda özbaşdak gurama hökmünde döredilen we 1989-njy ýylda Kabinet derejesine galdyrylan weteranlaryň işleri baradaky ministrlik (WIBM) ABŞ-nyň harby gullugynyň weteranlaryna we olara garaşlylara (eger kanun olara degişli bolsa) ýenillikler we kömek bermek işlerini alyp barýar. Weteranlaryň saglygyny goramak baradaky dolandyryş edarasy weteranlary keselhanalarda bejermek we olary ýörite seredilýän öýlere ýerleşdirmek ýaly hyzmatlar edýär, şeýle-de 173 sany medisina merkezleriň, 40 sany pensionerler öýüniň, 600 sany klinikalaryň we 133 sany garyrlyar öýüniň, Wýetnamda, Puerto-Rikodaky we Filippinlerde bolan uruşlaryň weteranlaryna kömek berýän 206 sany merkezleriň üsti bilen ambulatoriýa we diş bejeriş kömeklerini berýär. Bu departament şeýle-de medisnanyň wagtyndan ön garramak, aýallaryň saglyk ýagdaýy, SPID we şikesden galan gorky bilen bagly psihiki üýtgeşmeler ýaly ugurlarda ylmy-barlag işlerini alyp barýar. Weteranlara kömek we ýenillikler bermek işleri baradaky dolandyryş edarasy weteranlaryň işe ýarawsyzlykda berilýän pul kömegi we pensiýalar baradaky arza-şikayatlaryna, şeýle-de olara ýörite jaýlary bermekde we beýleki hyzmatlarda inkär etmelere gözegçilik edýär. Mundan başga-da, bu gurama weteranlara umumy bilim bermek baradaky maksatnamalary amala aşyrýar we pensiýadaky ýa-da hakyky gullukdaky weteranlara ýaşayş jaýy üçin maddy kömegini berýär. Milli gonamçylyklar düzgüni weteranlary we oňa hukugy bo-

lan maşgala agzalaryny jaýlamak işlerini gurnayar, olar üçin mazar ýazgylaryny taýynlaýar. Şeýle-de ABŞ-nyň dürli sebitlerinde ýerleşýän 116 sany gonamçylyklarda ýadygärlikleri oturdýar we mazar ýadygärlikleriniň ýüzündäki ýazgylary taýynlaýar.

GARAŞSYZ GURAMALAR WE MINISTRLIKLER (GGM)

Ministrlikler federal hökümetiň esasy işçi guramalary bolup durýar. Ýöne hökümetiň işini dürs we ykdysadyýetiň işleyişini kadaly alyp barylmagyny üpjün edýän wajyp meseleleri ýerine ýetirýän başga-da köp sanly guramalar we edaralar bardyr. Ministrlikleriň düzümine girmeyänligi sebäpli olara köplenç garaşsyz guramalar we edaralar diýip at berýärler.

Bu guramalaryň we edaralaryň ugurlary we maksatlary örän giňdir. Olaryň birnäçesine kadalaşdyryjy toparlar diýlip, olar ykdysadyýetiň belli pudaklaryna gözegçilik etmäge ygtyýarlydyr. Beýlekileri bolsa, hökümete ýa-da ilata ýörite hyzmatlary ýardam edýärler. Bu gürrüňi edilýän guramalar we edaralar Kongress tarapyndan döredilip, köplenç adaty hereket edýän kanunlaryň çäginde çözümesi kyn bolan meseleler bilen iş salyşýarlar. Mysal üçin, 1970-nji ýylda tebigaty goramak ugurunda hökümetiň alyp barýan işlerini sazlaşdyrmak üçin Kongress tebigaty goramak böýünça dolandyryş edarasyny döretti. Garaşsyz guramalaryň we edaralaryň arasynda in möhümleri şu aşakdakylardan ybarat.

Merkezi derňew dolandyryş edarasy (MDDE). Ol belli hökümet guramalarynyň we edaralarynyň işlerini saz-

laşdyrýar; milli howpsuzlyga degişli derňew maglumatlaryny ýygnaýar, deňeşdirýär we baha berýär. Şeýle-de MDA prezidentiň apparatyndaky Milli howpsuzlyk geňeşine öz maslahatlaryny hödürleýär.

Tebigaty goramak baradaky agentligi (TGA). Birleşen Ştatlarynyň hemme ýerinde suwuň we howanyň hapalanmagyna gözegçilik we hapalanmanyň göwrümünü azaltmak, şeýle-de dykyz galynydlary, haşal otlaryň, ösümlik keselleriniň garşysyna ulanylýan dermanlar, radiasiýalar we zäherli maddalar bilen bagly meseleleriň çözgüdi ugurunda ştatlaryň hökümetleri we ýerli hökümetleriň guramalary bilen iş alyp barýar. TGA howanyň we suwuň hiline standartlar goýýar we olaryň ýerine ýetirilişine gözegçilik edýär, haşal otlaryň, ösümlik keselleriniň we himiki maddalaryň täsirine baha berýär we awuly galyndylar bilen zäherlenen ýerleri arassalamak baradaky «Superfund» ady bilen belli bolan maksatnamany durmuşa geçirýär.

Aragatnaşyk boýunça federal komisiýa (AFK). Bu komisiýa radio, telewideniýe, simli, kabelli we hemra arkaly ştatara we halkara aragatnaşyklary kadalaşdyrmak işlerini alyp barýar. Telegepleşikleri berýän stansiýalara rugsat berýär, radio stansiýalara haýsy tolkun-da işlemelidigini görkezýär we kabel aragatnaşygyny ulanmakda göwnējaý tariflery kepillendirmek üçin sazlaşdyrýan düzgünleriň amala aşyrylyşyny üpjün edýär. AFK jemgyýetçilik aragatnaşyklar liniýasyny, ýagny telefon we telegraf kompaniýalaryň, şeýle-de telearagatnaşyklar gullugyny alyp barýan kompaniýalaryň işlerini sazlaşdyrýar.

Ogaýo ştatynyň Deýtone şäherinde ýerleşýän Great-Mayami derýasynda balykçy çeňňegini suwa oklaýar. Bu derýa Daş-töweregi gorap saklamak boýunça Agentliginiň işläp düzen düzgünlerine gabat gelýän ugurlary boýunça arassalandy.

Adatdan daşary ýagdaýlarda ýurdy dolandyrmak boýunça federal agentligi (ADÝÝDFA). Bu agentlik silleriň, tupanlaryň, ýer titremesiniň we beýleki tebigy heläkçilikleriň netijelerini aradan aýyrmak ugrunda federal ştatalarynyň we ýerli agentlikleriň işlerini sazlaşdyrýar. Ol aýry raýatlara we hökümetlere ýaşaaýs jaýlaryny, kärhanalary, jemgyýetçilik binalaryny gaýtadan dikeltmek we tazeçe gurmak üçin maliýe kömegini berýär; ýangyn söndürijileri we adatdan daşary ýagdaýlarda medisine kömegini berýänleri taýynlamak işlerini alyp barýar, şeýle-de Birleşen Ştatlarynda we olaryň çäklerinde adatdan daşary ýagdaýlary meýilnama boýunça alyp barmak üçin maliýe serişdelerini berýär.

Federal ätiýaçlyk geňeşi (FÄG). FÄG federal ätiýaçlyk ulgamynyň Birleşen Ştatlarynyň merkezi bankynyň ýolbaşçylyk ediji guramasydyr. Ol do-

lanşykdaýy karzlaryň we pul köplügiňiň görümine täsir etmek arkaly ýurduň pul baradaýy syýasatyny ýöredýär. FÄG hususy bank edaralarynyň işlerini sazlaşdyrýar, maliýe bazarlarynda yzygider töwekgelçiligi saklamakda çäreler görýär, şeýle-de ABS-nyň hökümetine, jemgyýetçilik we maliýe edaralaryna zerur bolan maliýe kömegini berýär.

Adatdan daşary ýagdaý döwründe hereket edýän Federal agentliginiň dolandyryjy edarasy 1999-njy ýylda bolup geçen «Floýd» tupany netijesinde öýsüz-öwzarsyz galan Roki-Maunt şäheriniň (Demirgazyk Karolina şaty) ilatyny awto-tirkeg jaýlary bilen üpjün edýär.

Federal söwda komissiyasy (FSK). FSK antitrast (uly firmalaryň öz bäsdeşlerinden dürlü bikanun ugurlar bilen üstün çykmalaryna garşy) kanunlaryna we alyjylaryň isleglerini goraýan kanunlara, hususy kärhanalaryň işleglerini goraýan kanunlara, hususy kärhanalaryň üstünden edilýän arza-şikaýatlary, Kongresiň talaplaryny we köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň maglumatlaryny öwrenmek arkaly gözegçilik edýär. Bu komissiya ýurduň bazarlarynda ynsapsyzlygyň we aldawçylygyň bolmazlygy ugrunda işleýär.

Umumy gulluklaryň edarasy (UGE).

Umumy gulluklaryň edarasy (UGE) federal emläkleri bolan binalaryň we enjamlaryň satyn alynmagyna, üpjünçiligine, işine we bejerilişine, şeýle-de artykmaç federal emläkleriniň satylyşyna jogapkärçilik edýär. UGE federal awtomatlaşyrlarynyň parkynyň işini dolandyrýar we uzak aragatnaşyklaryň merkezleriniň, çagalara seredýän edaralaryň üstünden garaýar.

Milli aeronawtikany we kosmiki giňişligi öwreniş boýunça dolandyryş edarasy (MAKGÖDE). Milli aeronawtikany we kosmiki giňişligi öwreniş boýunça dolandyryş edarasy MAKGÖDE Birleşen Ştatlarynyň kosmik giňişlikler baradaýy maksatnamasyny amala aşyrmak üçin 1958-nji ýylda döredilendir. Ol Amerikanyň ilkinji hemralaryny, aeronawtlaryny orbita çykardy we aýa adam elten «Appolon» kosmiki gämisini 1969-njy ýylda uçurdy. Häzirki wagtda MAKGÖDE ýeriň daşynda uçup ýören hemralarda we planeta ara kosmiki apparatlarda ylmy-barlag işlerini geçirýär, öňdebaryjy aerokosmiki tehnologiýanyň täze konsepsiýalaryny öwrenýär we orbitada ýerleşen «Şattyl» atly adamy kosmiki apparatlar toplumyna ýolbaşçylyk edýär.

Arhiwler we dokumentler milli edarasy (ADME). Ähli federal arhiwleriň işine gözegçilik etmek arkaly ýurduň taryhy barada maglumatlary saklaýar. Milli arhiwler fondy golýazmalardan, kinodokumentlerden, audio we video materiallardan, kartalardan, çekilen suratlardan, foto suratlardan we kompýuter maglumatlaryndan ybaratdyr. ABS-nyň Konstitusiyasy we hukuklar baradaýy

Kolambiýa «speýs-şattyl» uçuş döwri asrtónawt Fred U. Lesli bu kosmiki uçýan apparatyň içinde erkana hereket edýär. Bu uçuşda astronawt asmanda bolup geçýän hereketleri we suwuklyklary öwrendi.

Bill Kolumbiýa federal okrugynda, Waşingtondaýy Milli arhiwler jaýynda saklanýar we görkezilýär.

Zähmet gatnaşyklary baradaýy milli dolandyryjy edara (ZGMDE). Zähmet gatnaşyklary baradaýy milli dolandyryjy edara (ZGMDE), ABS-nyň zähmet hukugy hakyndaky esasy kanun, ýagny zähmet gatnaşyklary baradaýy milli kanuna gözegçilik edýär. Bu edara zähmet gatnaşyklarynda ynsapsyzlygyň ýüze çykmasynyň önüni almaga we düzetmäge ygtyýarlydyr, şeýle-de ol işleýänleriň saýlawlar üsti bilen öz isleglerini

kanagatlandyryan birleşigi döretmäge bolan hukuklaryny kepillendirýär.

Milli Ylmy Fondy (MYF). Milli ylmy fondy (MYF) universitetlere, kollejlere, söwda bilen meşgullanýan edaralara we ownuk telekeçilik edýän edaralara pul göýbermek, şeýle-de olar bilen şertnamlar we ylalaşyklar baglaşmak arkaly Birleşen Ştatlarynda esasy ylmy-barlag işleriniň geçirilişini we ylmy-tehniki bilimi almaklygy goldaýar. MYF universitetleriň, senagatyň we hökümetiň arasyndaky hyzmatdaşlygy goldaýar we halkara ylmy-tehniki hyzmatdaşlyga ýardam edýär.

Kadrlar gullugy baradaky dolandyryjy edara (KGDE). Kadrlar gullugy baradaky dolandyryjy edara (KGDE) zähmet resurslary bilen iş salyşýan federal hökümetiň guramasydyr. Ol halkyň raýat gullugynyň syýasatdan azat bolmagyny we federal işgärlerini işe belle-nende adalatly we önki hyzmatlarynyň göz önüne tutulmagyny kepillendirýär. Federal agentliklerini kadrlar bilen üpjün etmek gullugyna kömek we bu ugurdaky syýasata ýolbaşçylyk edýär. Mundan başga-da, pensiya boýunça düzgüni we saglyk üçin ätiýaçlandirmeler baradaky federal maksatnamany dolandyýar.

Parahatlyk korpusy (PK). Parahatlyk korpusy (PK) 1961-nji ýylda döredilip, meýletinleri taýýarlaýar we daşary ýurtlarda iki ýyllyk işe belleýär. Parahatlyk korpusy 80 döwletde iş alyp barýar. Şol döwletlerde oba ýerleriniň oba hojalygyny ösdürmäge, ownuk telekeçiligi we saglygy saklaýyşy galdyrmaga, tebigaty goramaga, tebigy baýlyklary ýerlikli ulanmaga we bilimi ösdürmäge kömek berýär.

Gymmatly kagyzlar we birža işleri boýunça komissiýa (GKBIK). Gymmatly kagyzlar we birža işleri boýunça komissiýa (GKBIK), aksiýalary we utuş kagyzlaryny satyn alýan maýa goýujylary goramak üçin döredilendir. Maýa goýujylaryň hemme zatdan habary bolar ýaly, federal kanunlary özüniň gymmatly kagyzlaryny satyp pul gazanjak bolýan kompanýalardan özleriniň birža işleri barada bu komissiýa hasabat bermegini talap edýär. Komissiýa gymmatly kagyzlaryň satuwynda garyplygyň önüni almaga we bu işde günäkär kompaniýa jeza bermäge hukuklydyr. GKBIK fond biržasynyň işini kadalaşdyrmaga hem ygtyýarlydyr.

Ownuk telekeçilik baradaky dolandyryjy edara (OTDE). Ownuk telekeçilik baradaky dolandyryjy edara (OTDE), 1953-nji ýylda döredilip, ownuk telekeçilige degişli kärhanalara maslahat we kömek berýär, şeýle-de olaryň isleglerini goraýar. Ownuk telekeçiligine pul goldawyny kepillendirýär we suw joşgynyň ýa-da beýleki tebigy betbagtçylyklarynyň pidalaryna kömek berýär. Ol az sanly halklaryň wekilleriniň firmalaryna ösmäge goldaw berýär we ownuk telekeçilik bilen meşgul bolýan kärhanalara federal hökümeti üçin yük çekmek ýaly işlerde şertnamlar baglaşmaga üpjün edýär.

Durmuşy Ätiýaçlandyrmaga baradaky dolandyryjy edara (DÄDE). Durmuşy ätiýaçlandyrmaga baradaky dolandyryjy edara (DÄDE) pensiyalar, işe ýarawsyzlara we maşgalada ýeke galanlara pul kömegini bermekden ybarat bolan durmuşy ätiýaçlandyrmaga baradaky milli maksatnamany amala aşyrmaga dolandyýar. Ame-

Ownuk telekeçilik boýunça dolandyryjy edara Perri we Monika Lopes ýaly diýseň öndümlü işläp, işleri göwn-ejaý gurnap bilýän adamlara kömek berýär. Bu telekeçiler öz şäherleri bolan Pasadenada (Kaliforniýa ştaty) öndüýän zorly sous bilen Internet boýunça söwda edýärler.

rikan işçileriniň we gullukçylarynyň köpüsi şolar ýaly ýeňillikler almak üçin, öz gazançlaryndan ýörite salgytlar töleýärler. Geljekki ýeňillikler tölenýän salgytlaryň möçberine bagly bolýar.

Halkara ösüş boýunça Birleşen Ştatlarynyň agentligi (HÖBŞA). HÖBŞA ösüp barýan, şeýle-de Gündogar Ýewropadaky we önki SSSR-däki täze garaşsyz döwletlere daşary ykdysady we gumantar kömegini bermek baradaky maksatnamany alyp barýar. Bu agentlik dört ugurda maksatnamalary alyp barýar: ilat we saglygy goramak, giň görümlü ykdysady ösüş, tebigaty goramak we demokratiýa.

Birleşen Ştatlarynyň hat-habarlar gullugy (BŞHHG). Bu gullugyň işini 1971-nji ýylda ýörite hökümet karary bilen hat-habarlar departamentiniň ýerine döredilen garaşsyz döwlet korporasiýasy ýerine ýetirýär. Bu aragatnaşyk serişdeleri gullugynyň üsti bilen ibe-riňýän zatlaryň ýygnaýşyna, daşalyşyna we gowsyrylyşyna, şeýle-de ýurduň ähli çäklerinde münlerçe aragatnaşyk bö-

lümeleriniň işine jogapkärçilik edýar. Mundan başga-da, ABŞ-nyň hat-habarlar gullugy Universal hat-habarlar birleşiginiň üsti bilen halkara hat-habarlar hyzmatlaryny we daşary ýurtlar bilen baglanyşylan beýleki şertnamlary üpjün edýär. 1971-nji ýylda döredilen poçta tarifleri baradaky Garaşsyz komissiýa hat-habarlar ibermeleriniň dürli görnüşlerine tarifleri belleýär. □

ABŞ-nyň hat-habarlar gullugynyň işgärleri hat-habarlary seçip – saýlamakda häzirki zaman enjamlaryndan peýdalanýarlar. Muňa mysal edip Waşington ştatynyň Sietle şäherinde ýerleşýän Hat-habarlar gullugynyň hat-habarlary saýlamak boýunça kärhanalarynyň birini görkezmek bolar.

BIRLEŞEN ŞTATLARYNYŇ HÖKÜMETI

